

HAZPARNEKO BERTSOLARI XURIEN ETA GORRIEN ARTEKO AZKEN UZTARRAK

Piarres Xarriton

(Euskaltzaindia)

Abstract

In this paper, I present and comment a verse composition of the bertso paper genre, produced in the context of the departmental elections of the Low Pyrenees of 1893 in the locality of Hazparne (Hasparren). I discuss the political situation in which the verses were composed and the significance of the political actors they allude to, as well as the probable authorship of the verses.

Sarrera

Edozein euskalkitakoak izanagatik, haurretik euskara etxen ikasi dutenek bezala gure Hazketa auzoaldekoek ere Ahazparne gure herrian baditugu gure kantu xaharrrak, hala nola «Iruñeko feirietan...», «Galerianoaren kantua...», «Iruten ari nuzu...», «Ai, ai ai mutila!» edo beste.

Azken kantu horrek ordea jadanik politikaraino eta etxe-aitzineko mendiez haraindira Hegoaldeko Karlistadetaraino eremaiten gintuela ohartu gabe ere. Geroztik ikasia dukegu «Karlisten» eta «Liberalen» arteko, txapel txuriak eta beltzak ez baziren nahasi behar, Iparraldean, gutartean beste leize batek bereizten zituela, 1914eko Gerla Handiarde bederen, Errege edo Enperadoreen aldeko *xuriak* eta Errepublikaren aldeko *gorri* guziak. Horra zer kontestutan aurkezten ditugun ondoko lerroak Beñat Oihartzabal aspaldiko adiskidearen omenez.

Erosi bezala saltzen dugu XIX. mende hondarreko *Kantu berriak* bertsu paper hau eta beraz orduan zerabilaten ortografia uzten dugu:

- C eta K aldizkatuz: < berriak > = *berriak*.
- S, Z eta Ç aldizkatuz: < Hasparneco > = *Hazparneko*; < bacen/baciren > = *bazen/baziren*.
- I, J edo Y berdin balira bezala: < Ioanes > = *Joanes* = *Yuanes*; < Yin > = *Jin*; < oyhuz > = *oihuz*; < Yaun > = *Jaun*.
- U berdin O: < otsua > = *otsoa*, < berua > = *beroa*, < pondu > = *puntu*, < zoruari > = *zoroeri*.
- I berdin E: < sartzia > = *sartzea*.
- CH berdin X: < Morrochko > = *Morroxko*.
- H-ak nasaiki erabiltzen dira Lapurdi mendean ez bezala: < ukhan > = *ukan*; < sarthu > = *sartu*; < Heskual Herria > = *Eskual Herria* = *Euskal Herria*.

CANTU BERRIAC(laur ponduco airea)¹*1en bertsuya*

Arrondizamendua dugu Baionaco²
 Aurten izan baitugu oroc lana frango
 Deputatu berri bat bacen egiteco,
 Biga baciren present gure cerbitzucu

2en bertsuya

Chemartin Harriague dugu presentatu,
 Lehen ere gurekin baitcen abiatu.³
 Zaharrac duenean lanari barkatu,
 Haren plazan behar da ganberetan sartu.

3en bertsuya

Bien artean, bacen lehenic auzia
 Ortzaitzeco artzainac eginic yaucia.
 Bainan gosta ceraco Hasparnen sartzia;
 Trinketian galdu du partida.

---

¹ Bertsulariak eskaintzen dituen 13 bertsu berriak aire zahar batean emaiten zaizkigu, hots bertsu bakoitzak bere 13 silabetako lerro buruetan hoskide edo errima berak dituela.

² 1893ko agorrilaren 20ean, Frantzia guztian bezala, Pirinio Aphaletako “departamenduan” ere III. Errepublikaren deputatuak hautatu ziren eta, lehen aldikotz, errepublikazale “gorriak”, beren zazpi hautesgaiak iraganaraziz, nagusitu zitzaizkien zazpi erregezale edo bonapartista hautagai “xuriei”.

³ “Lehen ere” horrek erran nahi du aintzineko bozkaldian, hau da 1890 eko martxoaren 2an, Baionako 2. hausteslekuan eta beraz Hazparnen berean, Jules Labat “zaharrak” irabazi zuen partida, 924 botz bilduz bere alde eta 194 botz utziz bakarrik Chemartin Harriague Hazparneko auzapez “abiatu” berriari.

Jaun hau, alabaina, Gilamarienea deitu Elizaberriko etxe xume batetarik ateraia zen eta 20 bat urteetara heltzearekin Buenos-Airesetako Labirytar Harriague-Broussain Morrochkoteiko osaba-izeba aberats puxant batzuen ganik sekulako fortuna etorri zitzaion eta ondorioz laster Hazparne sorterriko auzapez hautatua izan zen. Horra zergatik 1889an Montevideorat itzuli bat egitearekin hango bertsulari ospetsuenak, François Mendiague Guardaren seme Josek, “Hazpandar lagun guzietaz ingurikatutik” 19 bertsu kantatu omen zizkion; ikus: *Jose Mendiague, haren bizia eta haren kantua*, Piarres Xarriton. 1890ean ordea, oraintxe erran bezala, Hazparneko auzapezak berak, gorrien deputatugai agertuz, galdu zuen partida.

4en bertsuya

Andredena Maria ez da ahantzico;⁴
 Egun seinalatua zuten trinketeco,
 Ehun emazte bacen bederen sareco;⁵
 Oro alde izanez, ez çuen galduco.

5en bertsuya

Haspárneco merari yuan zayo borthala
 Haren herrico bozac behar dituela.
 Iduriz nahi çuen ichuri odola,
 Gizon buru berua ibiltcen da hola.

6en bertsuya

Haspárneco herrian ez cen behar sartu.
 Fidel anhitz bacela behar cen orhoitu.
 Yaun mera nahi çuen lurrerat botatu;
 Proposatu du bainan ez da baliatu.

7en bertsuya

Artzainac arthaldea behar du gidatu.
 Ez da behar borthatic hola escapatu.
 Eri bat nahi bacen hari cofesatu,
 Harengatic penetan behar cen phartitu.

8en bertsuya

Otsoa artzain dela aspaldico fama;
 Orai ikhusten dugu egiazco lana.
 Ez du arropa hori gerlaco ukhana;
 Bakean bici dadin dakote emana.

⁴ “Andre Dena Maria” eguna, egundainotik besta handia izanez Hazpárneco, pilota partida handia egin ohi zen herrian. Bainan aurren, bertsulariaren atseginerako, Kaskoindegiko trinketeen (“Kaskoia” deitu XIX. mendeko Darritchon pilotari aipatuaren trinketeen, buruz buru jokatu ziren bi “pilotari” arraro, herriko auzapeza Morroxo eta Mgr Diharassarry Ortzaizteko “artzaina” edo erretora.

⁵ Trinketaren barnean ezker aldetik aurkitzen den taularen azpian dago “sarea”. Azpi hortan pilota sartzen duenak irabazten du puntua. Sare horren bete emazte izanez geroz, erran nahi du ehun emazte bederen bazirela hor sartuak sekulan ez bezala. Hauek oro apezaren alde izanez auzapezak gal zezakeen partida. Horra zer zuen espero Ortzaizteko artzainak baina bertsulariak diotenaren arabera ez zen hala gertatu; alderantziz baizik; ondortik datozen bertso sail guziaren arabera: Hazpárneco emazteak “fidel” egonen ziren jaun merari eta ohartu behar ziren “artzainak” ez zuela bere apez arropa gerlako ukana, ez eta ere odolaren ixurtzeko; are gutiago artzaina bera otso bilakatzeko.

9en bertsuya

Yuanes eta Maria biac ezkontzeco
 Espos geya gorria boza emaiteco,
 Maria nahi zuten Yuanesen biltceco;
 Bertcenaz ez cirela ceruan sarthuco.

10en bertsuya

“Utz-kina yaun horiec⁶ bere gisa, haurra;
 Bardin eginen diun hire hasi lana!”
 —“Obedituco zaitut, ichil zaite ama!
 Batere ez dut maite churien chicana!”.

11en bertsuya

Azkenian, cernahi yin zaye burura.
 Boza hitzeman eta gizona cerura,
 Ez bazuten emaiten, artzain yoco hura;
 Kendu nahi baitzuten batayoco ura.

12en bertsuya

Orhoit gaiten Hasparne bici dela ongi,
 Trabarc egin gabe deusetan nehoi;
 Iguzkitic hedoya nahi duenari
 Izpiritu sainduac egin beza argi.

13en bertsuya

Harriague Morrochco oyhuz gaude zuri.
 Barkatu behar duzu etsai zorueri.
 Zu izanen zarela gucien sokorri,
 Kantuz nahi dut erran heskual herriari.

Pax vobis⁷

Imp. Lespes

⁶ Amak alabari erraiten dion azken solas horrek eta alabak amari ihardesten dionak erakustera emaiten dute partida galdua duela Ortzaizetik Hazparnera etorri “Otso artzainak”. Eta orain badakigu ondoko igandeko emaitzak hauexek izan zirela Hazparneko herrian: 1394 izenatarik, 1155 botz emaille; Harriague-Morroxo auzapezak 925 botz alde; Diharassarry Ortzaizeko apezak 195 botz baizik ez alde.

⁷ Nor ote zen “Pax vobis” sinatzailea, Chemartin Harriague Morrozkoren aldeko bertsu hauen egilea? –Ez araz Gratien Adema-Zalduby bederen; nahiz zenbait hilabete lehenago, 1891ean, herriko bikari ohia, aitzineko urtean Katedraleko Kalonje izendatua, aspaldian etxen bezala zebilen “Hazparneko Barrandegian” bildu zen Biarnotik etorri Chesnelong Senatore xuriari eta honen konpainia guziari, bazkalondoko usaia xaharren arabera, bazkaltiar bakoitzari bertsu bedera eskainiz: lehen bertsuak eskatzen du “Kristau Frantses” guziak bat ditezen Biarnotik jin jaunarekin lege zuzenen egiteko; bigarrenak berriz Jainko Ona otoizten du “Murde Labat” aspaldiko gure gizona luzaz oraino bizi dakigun; ondotik heldu diren beste izenak hauexek dira Louis Etcheverry Mauleko deputatua, Garroko Baroina eta Hazparneko

“Lespès” moldiztegia Baionan, joiten ohi ziren XIX. mendean “Pax vobis” honen iduriko gorrien bertso paper gehienak, Agosti Chaho ziberotar profeta gorriaren ildoari jarraikiz, bainan ez menturaz guziak, ez baitziren alabaina ez bertso ez kantu xuri, gorri ala berde guziak on, ez elizetan, ez plazetan, ez ostatuetan, ez sutondoan emaiteko. Dena dela, XIX. eta XX. mendeko euskal bertsolarien historia luzea apur bat sarhatu duten zaharretarik naizenaz geroz, nahi nirokete salhatu Beñat Oihartzabal aspaldiko adiskide beti gaztearen ikasleei, ez jakin nondik ez nola eskuratu ditudan 1893ko 13 bertso berrien egilea ez bazen, ez Zalduby apezza, ez eta ere Jose Mendiague bertsolari ospetsua, nihonek 1992an Montevideoko itzulia eginik ikuskatu bainituen Tosi-Mendiague anai-arrebei esker beren aitaso zenaren hilobia, orhoitgarriak, argazkiak eta paperak. Bizkitartean Baionako Gaztelu Berrian edo atzoko Château-Neuf deitu Kazernako presondegian gaur lan egiten duten euskal ikasle, irakasle, ikerle guziek behar lukete nihonek egin dudana bezala irakurri edo berrirakurri Jean Hiriart-Urruty zenak 1977ko martxoaren 27an Hazparneko bere sorterrian egin zuen “Euskaltzaindian sartzeko mintzaldia”, *Euskera* XXII (2. aldia). Ikus 3. partean *Xuberriren berri*.

Zuzen den bezala jakin dezakegu denek horrela Jauregi edo “Gaztelu berri” honetako dorre batean preso egona dela 1870eko gerla denboran hazpandar bertsolari gazte gorri bat, Zelai Xuberriko seme “Durruty” sinatzen zuena eta berak dioen bezala bere biziko lehen bertsoa Espainian eginik, bigarrena egin zuela “Château-Neuf”-eko presondegian eta horrela *eskualdun poeta* bilakaturik, eta hemen behe-reko “Tonneliers” karrikan bizi baitzen, nondik zer lan jinen zen beti gogoeta, langile xume izanez geroz, langabeziak ekarri zuela Xuberrri San Andreseko auzoan zapata-gintzan bere gain jartzera eta horrela, beraz, 1889ko bozkaldian bezala eskutan ditugun Morroxxoren aldeko 13 bertsoen 1893ko aldian ontzerat. Ikus Jean Hiriart Urruty zenaren aipatu hitzaldi berean ondoko testua.

“Musde Morroxxok⁸ lagunduren gaitu
munduko behar-orduetan,
Zuk aldiz zeruko bidean,
Zaude zure artaldean.”

---

kontseilari orokorra, Albert Goyhenetche Adémaren askazi eta Donibane Lohizuneko mediku eta auzapez erregezalea, Piarres Juanchuto Kanboko mediku auzapez eta kontseilari orokorra, Léon Guichenné abokata Marie Broussain etxeko alabaren senarra, Harriague Morrochko Parisen hil zelarik supitoki 1905ean, haren ondotik eta anitz urtez deputatu egon zena, bera zendu arte, Salha amikuztar familia ezaguneko nagusia eta, azkenik 10. bertsoan Laurent Diharassary oraino Kanbon erretor den jaun apez adiskide mina, hau “aphez ez balitz” Eskual herriak menturaz bere gizontzat hauta lezakeena. Ikus: Gratien Adéma Zalduby, *Kantikak eta Neurtitzak*, Klasikoak 47, Mensajero, 1991 (208-210. orr.).

⁸ Hitzaldi eder horretan alabaina aurkitzen ditugu, besteak beste, berak ordezkatzen zuen Luis Dassance bere aitzineko lapurtar euskaltzainaren gorazarrea eta Hazparneko euskaltzain edo idazle batzuen aipamenak hala nola Morroxxoren ondotik 1905ean; Herriko Etxean sartu zen eta bera ere supitoki hil aitzin Azkue adiskide minarekin Euskaltzaindia sortu zuen Pierre Broussainena, bai eta haren adinkide 1859an Hazketa Joanesederraenean sortua zen Manex Hiriart Urruty kazetaria *Eskualduna* astekariaren egilearena. Bere mintzaldiaren 3. partean, ordea, gure adiskide zenak Hazparneko bertsolari famatuaren izenak eta heien “Kantu Xaharrak” ditu aipatzen: lehenik jakina Jose Mendiague bere 1900etako euskal kantu liburuan, “Buenos Airesen” argitaratua izanagatik, Hazparneko etxe anitzetarat heldua zenean, aipatzen zituen lehengo bertsolarien izenak, Etxahun eta Katxorenak, jakina, bai eta ere 1815ean Hazparnen preso sartu zuten “Bordaxuri galerianoarena”, gero ondotik 1831an Lekuine Xetretetean sortu eta Hazparnen kokatu Xetre zaharrarena,

1889-an beraz, Xuberrik Morrozkoren alde egin zituen Kantuak: lehengo errege eta enperadoretarik deus ez du nahi, errepublikan du bere sinestea.

-1-

Buruilaren hoita bian bozak ditugu Frantzian,
Deputatuen berexteko xurigorrien artian,
Guk Hazparneko herrian baitugu hemen berian.

-2-

Izan dira ainhitz errege, bai eta enperadore,
Frantziari ekarri dute kalte eta desohore,
Hek xuriak deitzen dira, fidatu nahi bagire.

-3-

Orai ditugun xuriak, lehenekoak iduriak,
Ez ditugu ez ahantziak odol gaizki ixuriak,
Utz ditzagun gerlariak, parerik ez du bakiak.

-4-

Aurten hemeretzi urte orai behar ditu bete,
Errepublika dugu eta aurdiki nahi daukute,
Errege nahi lukete, hark ekar lezake kalte.

-5-

Oraiko legea da gorri, berma gaiten denak horri.
Ez ginuke behar xuririk ganbaretarat igorri.
Boza eman Morrozkori, gizon gisakoa da hori.

Otxalde guarda seme gorrastarena, Zaldubi xuri-xuriarena eta azkenekotz ez dakit nundik Abittuk bildu zizkigun Zelaiko eta gero Baionako Morroxo puxantaren aldeko bertsulari gorri Durruty-Xuberrirena.

Katixima honen iruzkin hondarrak uzten ditut ezin ahantzizko Jean eta André Hiriart-Urruty lagun-nen ilobasoa dugun Céline Mounole ikasle-irakaslegaiaren gain.